

Tənqidi realizm və romantizm epoxası

**Bədii əsərlərdə qeyri-real (uydurma) surət-şəxs adlarının
semantikasi və üslubi xüsusiyyətləri
(Ə.Haqverdiyevin hekayələri nümunəsində)**

Akif İmanlı

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: akifimanli48@gmail.com

Annotasiya. Məqalədə ədəbi cərəyanlar haqqında qısa məlumat verilərək, Ə.Haqverdiyevin tənqidi-realist cərəyanına mənsub olduğuna və onun hekayələrindəki surət-şəxs adlarının real və qeyri-real olmaqla iki qrupa bölündüyünə yığcam şəkildə toxunulmuş, yazıçının yaratdığı qeyri-real (uydurma) Cibgir Xərguşov, Qudurğanov, Suraxanski, Çulquduzov və s. kimi surət-şəxs adlarının semantikasi və üslubi xüsusiyyətləri ətraflı izah olunmuşdur.

Açar sözlər: tənqid, sail, aktiv, passiv, Xərguşov, Qudurğanov Suraxanski, Çulquduzov, baqqal, çaqqal, saqqal, Kərim, Rəhim, Səlim, semantika, üslub

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 07.07.2022; qəbul edilib – 20.07.2022

**Semantics and stylistic features of unreal (fictional)
personal names in works of art
(On the example of A.Hagverdiyev's stories)**

Akif İmanly

Doctor of Philological Sciences

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: akifimanli48@gmail.com

Abstract. Giving brief information about literary trends, the article laconically touches on the fact that A.Hagverdiyev belongs to the critical-realist trend in Azerbaijani literature and that the personal names in his stories are divided into two groups, being real and unreal. The semantics and stylistic features of names of personages such as Jibgir Khargushov, Gudurganov, Surakhanski, Chulguduzov and others were explained in detail.

Keywords: critique, sail (beggar), active, passive, Khargushov, Gudurganov, Surakhanski, Chulguduzov, grocer, jackal, beard, Karim, Rahim, Salim, semantics, style

Article history: received – 07.07.2022; accepted – 20.07.2022

Giriş / Introduction

Bəşər tarixində növbəti kəşflərdən biri kimi bədii ədəbiyyatın yaranması öz növbəsində ədəbiyyatşünaslıq elminin formalaşmasına səbəb olmuşdur. İstər ədəbiyyat tarixçiliyi, istər ədəbiyyat

nəzəriyyəsi, istərsə də ədəbi tənqid yalnız bədii ədəbiyyatın sayəsində meydana gəlmişdir və bu tərəf-müqabillər bir-birinin inkişafına ciddi təsir göstərmiş və göstərməkdədir. Artıq ədəbiyyatşünaslıq elmi bədii ədəbiyyatı dövrələşdirmiş, saf-çürük etmiş, cərəyanlara ayırmış, onu bu və ya digər cəhətdən qiymətləndirməyə ciddi səy göstərmişdir.

Əsas hissə / *Main Part*

Müxtəlif “izm”lərdən daha çox diqqət çəkən romantizm və realizm ədəbi cərəyanlardır. Ədəbiyyatşünasların qənaətinə görə romantizm ədəbi cərəyanı realizmdən əvvəl yaranmışdır. “...Realizm üç böyük tarixi inkişaf mərhələsindən keçir və bu mərhələlərə uyğun olaraq üç böyük tarixi formada (tipdə) meydana çıxır: maarifçi realizm, tənqidi realizm, sosialist realizmi. Birinci mühüm forma M.F.Axundovun, onun yaxın sələflərinin və yaşlı müasirlərinin (A.Bakıxanov, M.Ş.Vazeh, İ.Qutqasınlı) yaradıcılığı ilə təmsil olunur və öz yeni, növbəti tarixi inkişafını XIX əsrin sonu, XX əsrin ilk rübünün maarifçi ədib və şairlərinin yaradıcılığında keçirir (S.Ə.Şirvani, N.Vəzirov, Ə.Haqverdiyev, N.Nərimanov, S.S.Axundov, S.Qənizadə və b.). Realizmin öz yeni təzahürünü tapdığı ikinci tarixi forma ideya-bədii zirvə məqamına C.Məmmədquluzadə və M.Ə.Sabir yaradıcılığında yüksəlir, tarixən onların “molla nəsrəddinçi” həmkarlarının bir çoxunun da yaradıcılığını əhatə edir (M.S.Orudubadi, Əli Nəzmi, Ə.Qəmküsar, Ə.Möcüz və s.) [1, s.7]. Demək, Ə.Haqverdiyev Azərbaycan ədəbiyyatında tənqidi realizmin nümayəndəsi kimi müəyyənləşir. “Realizmin klassik ədəbiyyatımızda keçirdiyi ən böyük dövr – “maarifçi realizm” dövrüdür. Orta əsrlərin romantikasına məxsus gözəllik və qəhrəmanlığın təbliğini burada əqlin və maarifin təbliğ üsulu əvəz edir. Burada da rəşadət və didaktika, açıq publisistik tendensiya hələ geniş yer tutur. Konflikt və qəhrəmanın xarakteri, “tipik şəraitin” məzmunu əxlaqi tərbiyə problemi ilə bilavasitə əlaqələndirilir. Ümumiyyətlə, maarifçi realizmdə müəllimdən, ziyalıdan daha səciyyəvi müsbət surət yoxdur. Silaha yox, qələmə ümid də buradan irəli gəlir [1, s.59].

Bu mülahizələrdən belə nəticə çıxarmaq olur ki, Ə.Haqverdiyev nəsr yaradıcılığında tənqidi realizm, dramaturgiyasında isə daha çox maarifçi realizm ədəbi cərəyanının təmsilçisi olmuşdur. Görkəmli alimin (Y.Qarayevin) qeyd etdiyi “orta əsrlər romantikası” fikrindən də aydın olduğu kimi, dünya ədəbiyyatında romantizm ədəbi cərəyanı realizmdən çox əvvəl təşəkkül tapıb. Belə çıxır ki, Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm realizmdən sonra yaranıb. H.Cavid, A.Səhhət, M.Hadi, A.Şaiq kimi romantiklərin yaşayıb-yaratdıqları dövrə nəzər salmaqla bu fikri qəbul etmək mümkündürmü?

Bəlli olduğu kimi, hansı ədəbi cərəyana aid olmasından asılı olmayaraq ədiblər öz əsərlərində real şəxs və məkan adları ilə yanaşı qeyri-real (uydurma) şəxs və məkan adlarından da ədəbi priyom kimi istifadə etmişlər. Qeyri-real (uydurma) şəxs və məkan adlarından istifadə edən yazıçılardan biri də Ə.Haqverdiyev olmuşdur.

Ə.Haqverdiyevin hekayələrindəki surət-şəxs adlarını hadisələrdə iştirakına görə iki qrupa bölmək olar: 1. Fəal (aktiv) surətlər. 2. Qeyri-fəal (passiv) surətlər. Fəal (aktiv) surətlər hekayədə (yaxud hekayələrdə) hadisələrin gedişində yaxından iştirak edirlər. Qeyri-fəal (passiv) surətlər isə hekayədə (yaxud hekayələrdə) əsərin ideyasının, hadisələrin dinamik inkişaf xəttinin bir obraz kimi iştirak etməyən, ancaq əsərdəki surətlərin dilində yada salınan, xatırlanan surət-şəxs adlarıdır. Bundan əlavə, Ə.Haqverdiyevin bədii nəsrində real şəxs adları ilə yanaşı, qeyri-real şəxs-surət adları da iştirak edir. Belə adları müəllif əsərdə qarşıya qoyduğu xüsusi məqsədə uyğun şəkildə, yəni hekayənin əsas ideyasına müvafiq olaraq süni adlar kimi yaratmışdır. Ədibin yaratdığı qeyri-real (uydurma) surət-şəxs adları (antroponimlər), onların semantikasi və üslubi xüsusiyyətləri maraqlıdır. Belə adlar böyük bir silsilə təşkil edir. “Adə, Prişkeviçin oğlu! Sən mənə yaman deyirsən?”... “Atası xəbər aldı: - Ay oğul, Poroşdoviç dedin, nə dedin, o nə sözdü? - Nə bilim nə sözdü... Bu təzə rus söyüşdür” [2, s.174-175]. Prişkeviç adını Ə.Haqverdiyev özü yaradıb. Bu sözün əsas hissəsinin mənası “vurmaq, mıxlamaq”, məcazi mənası “böhtana salmaq, böhtan atmaq, nahaqdan günahlandırmaq”dır [3, s.732]. “Pir” hekayəsinin əsas surətlərindən biri “bilyard oyunu özünə peşə edən” Əhməd oyun zamanı yaranan mübahisə və münaqişə zamanı döyülür və yuxarıda qeyd

olunan “təzə rus söyüşü ilə – “Prişkeviçin oğlu” sözləri ilə təhqir edilir. Hekayədə epizodik olaraq işlədilən həmin ifadə böyük üslubi xüsusiyyət kəsb edir. Ə.Haqqverdiyev həmin ifadə ilə, əvvəla, rusların nə qədər söyüşkən olduqlarını göstərmək istəyir. İkincisi, “yeni rus söyüşü” tam yerində, hekayədə təsvir olunan hadisənin situasiyasına uyğun olaraq işlədilərək, ifadənin semantikasını Əhmədinin düşdüyü vəziyyəti aydınlaşdırmaqda mühüm rol oynar.

Göründüyü kimi, Ə.Haqqverdiyev hər xırda məsələyə böyük diqqətlə yanaşmış, hekayənin alt qatında nəzərdə tutulmuş əxlaqi-tərbiyəvi fikirləri ilə yanaşı, maraqlı üslubi çalarlara diqqəti cəlb etmişdir. Bir sözlə, qeyd olunan ifadə hekayənin bədii strukturuna tam uyğunlaşdırılmışdır.

Ə.Haqqverdiyevin “Tənqid” hekayəsindəki qeyri-real (uydurma) surət-şəxs adları diqqəti çəkir. Cibgir Xərguşov, Qudurğanov, Suraxanski, Çulquduzov, Baqqal Kərim, Çaqqal Rəhim, Saqqal Səlim belə adlardır.

Bəlli olduğu kimi, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda teatr tamaşaları geniş vüsət almışdı. Əsl sənətlə yanaşı, zəif dram əsərləri, operettalar da meydana çıxırdı. Ə.Haqqverdiyev açıq fikirli bir yazıçı mövqeyindən çıxış edərək bədii üslubun gücü, vasitəsi və qüdrətilə zəif, yaramaz əsərlərə öz kəskin mövqeyini bildirmək məcburiyyətində qalırdı: “... “Sail” cəmiyyətinin opera artistləri tərəfindən Cibgir Xərguşov tərəfindən təzə yazılmış “Göbəyin ağ dələmə” adlı operetta mövqeyi-tamaşaya qoyulmuşdu... Xudaya, insan gərək nə qədər insafdan, həyadan, vicdandan uzaq olsun ki, bədbəxt camaatın avamlığından istifadə edib toyuq kimi gündə bir operetta yumurtlayıb, səhnəyə çıxarıb, xalqın başını qırqıb, qulağını kəsə” [2, s.179].

Mühərrir Mirzə Mahmudun bu fikirləri tamamilə Ə.Haqqverdiyevin öz mövqeyidir. Lakin təhdidlərin təsiri ilə Mirzə Mahmudun mövqeyinin dəyişilməsi isə dövrün ictimai ziddiyyətlərinin təzahürü kimi çox obyektiv şəkildə qələmə alınmışdır.

Dövrün səciyyəvi cəhətlərinə uyğun uydurma adların seçilməsində müstəsna bacarıq nümayiş etdirən Ə.Haqqverdiyev həmin adları böyük məharətlə əsərin məzmununa uyğunlaşdırmışdır.

“Tənqid” hekayəsi belə başlayır: “Sübh saat on idi. “İftira” qəzetinin müdiri öz kabinetində “İqbal”ın nömrəsini qabağına qoyub oxuyurdu” [2, s.178]. Burada “İqbal” (1912-1915) real qəzet adıdır. “İftira” isə yazıçının yaratdığı qeyri-real (uydurma) addır. Ərəb mənşəli bu sözün semantikasında “böhtan atma, böhtan” mənası dayanır [4, s.261].

Bu ad altında yazıçı, belə qəzetlərin reallıqdan nə qədər kənarlaşdıqlarını, hər cür böhtan və uydurmalarla məşğul olduqlarını bildirmək istəmişdir. Dövrün digər reallığı xeyriyyə cəmiyyətinə müəllifin verdiyi “Sail” adında özünü göstərir. Ərəb mənşəli sail sözünün leksik mənası “dilənçi” deməkdir [4, s.533]. Ə.Haqqverdiyev xeyriyyə cəmiyyətinə belə bir adı (“Dilənçi” adını) verməklə bildirmək istəyir ki, kiçik istehlak-istehsal müəssisəsi yaradaraq gəlir əldə etmək və onun nəzdində imkanlı xeyriyyə cəmiyyəti yaratmaq əvəzinə ianə yolu ilə, dilənçiliklə ondan-bundan pul yığmaqla yaranan xeyriyyə cəmiyyəti xeyirsizdir, insanların kəskin ictimai bərabərsizliyinin at oynatdığı bir cəmiyyətdə əhalinin sosial durumunu cüzi də olsa, yaxşılaşdırma bilməz.

“Tənqid” hekayəsindəki qeyri-real surət adlarından biri Cibgir bəy Xərguşovdur. Cibgir Xərguşov tamaşaya qoyulan “Göbəyin ağ dələmə” operettasının müəllifidir. Təqdim edilən adlar ilk baxışda kobud görünür. Lakin bu, yazıçı tərəfindən düşünülmüş şəkildə edilən kobudluqdur, müəyyən məqsədə xitmət edir, üslubi əhəmiyyət daşıyır, satirik mahiyyət kəsb edir. Belə ifadələr seçməklə yazıçı lazımi üslubi situasiya və ironik-satirik bədii mühitin yaranmasına nail olur. Kinayə yaradan Xərguşov фамилиясы (soyadı) üç hissədən formalaşdırılmışdır: xər+guş+ov; xər və guş fars sözləridir: xər-eşşək (uzunqulaq, ulaq), guş qulaq deməkdir; – ov Azərbaycanın Rusiya tərkibinə ilhaqından sonra bizim cəmiyyətimizə ayaq açan, soyad düzəldən alınma şəkildədir. Cibgir isə, aydın məsələdir ki, cibəgirən oğru deməkdir. Cibgir Xərguşovun yazdığı operettanın adı da ikrah hissi yaradır: “Göbəyin ağ dələmə”. Satirik tipə, onun mənəvi keyfiyyətlərinə və belə tiplərin fəaliyyət göstərdikləri ictimai mühitə qarşı oxucularda yaranan nifrət hekayənin tərbiyəvi təsirdən irəli gəlir. Cəmiyyətdə baş verən belə neqativ hallar tənqidi-realist yazıçılar üçün satira hədəfinə çevrilir, nəticə etibarilə ictimai mühitin eybəcərlikləri kimi qələmə alınır.

“Tənqid” hekayəsindəki Qudurğanov, Suraxanski, Çulquduzov kimi adlar da yazıçı tərəfindən yaradılan qeyri-real, uydurma adlardır. Satirik üslub üçün səciyyəvi olan bu cür adlar əsə-

rin məzmununda ictimai dəyər yaradır, satirik meyli gücləndirir, hətta oxucularda mübarizəlik əhvalına meyl formalaşdırır.

Hekayədəki Qudurğanov, göründüyü kimi, qudurğan sözündən yaradılmışdır. Dilimizdə “azğın, həddini azmış, qudurmuş, harın” adamlara qudurğan adı verilir.

Çulquduzov şəxs-surət adındakı quduz sözü əslində quduzluq xəstəliyinə tutulmuş; qudurmuş mənasında itə, bəzən də canavara şamil edilir. Bədii ədəbiyyatda “azğın zalım, qəddar, qudurğan, qızmış” anlamında məcazi mənada işlədilir [5, I c. s.563]. Addakı “çul” sözünün mənası hər Azərbaycan türkü üçün aydıdır: “üstündə oturmaq və ya soyuqdan qorunmaq üçün atın və bəzən başqa heyvanların belinə salınan qıldan və ya yundan toxunma qalın örtük” [5, IV c, s.454] çul adlanır. Bu söz danışıda istehza ilə “geyim, paltar” mənasında da işlədilir.

XX əsrin əvvəllərində Bakıda geniş vüsət alan teatr və opera tamaşaları və onlarda iştirak edən aktyorlar diqqət mərkəzindəydi. Nədənsə, bəzi aktyorlar məkan adına familiya düzəldən alınma şəkilçi artırmaqla özlərinə qəribə soyadı, yaxud təxəllüs götürürdülər. “Tənqid” hekayəsində arvad rolunu ifa edən aktyoru Suraxanski adlandırması Ə.Haqqverdiyevin həmin yalnız meylə ironik yanaşması kimi qəbul edilə bilər.

Suraxanı Bakının Suraxanı rayonunda eyniadlı mərkəz adıdır. Bəzi müəlliflərə görə, toponim guya “qonaq evi” mənasındadır. Görünür, bu, Hindistan və İrandan buradakı atəşgahı ziyarət etməyə gələn zəvvarları yerləşdirmək üçün mövcud olan tikililərlə əlaqədar yaranmışdır. Bəzi tədqiqatçılar bu toponimi sur (ərəbcə “divar”) və xaur (farsca “ev”) sözlərindən ibarət olub, “ətrafına divar çəkilmiş yaşayış yeri” kimi izah etmişlər. Digərləri isə onun tat dilindəki sur (“isti”) və xani (“bulaq”) sözlərindən ibarət olub, “isti bulaq” mənası daşdığı göstərmişlər. Bu mənanı qeyd edən tədqiqatçılar yaşayış məntəqəsinin ərazisində mövcud olan mineral bulaqlara əsaslanmışlar [7, s.451].

Yazıçının ironiya və kinayəsi hekayədəki tiplərə istehza və nifrət vasitəsinə çevrilir. Demək, bədii əsərdə (yaxud bədii əsərlərdə) təsvir olunan satirik tiplərə nifrət yaranırsa, bu o deməkdir ki, yazıçı qarşısına qoyduğu ədəbi-bədii məqsədinə çatmışdır.

“Göbəyin ağ dələmə” kimi bir operettanın tamaşaçıları kimlərdir? “Qudurğanov cənabları... elə ki üzünü məşuqəsinə tutub bu sözləri oxudu: Göbəyin ağ dələmə / Görmüşəm düymələmə... Teatroya bir uğultu düşdü ki, az qaldı divarlar uçub tökülsün. Camaatdan Baqqal Kərim, Çaqqal Rəhim, Saqqal Səlim o qədər əl vurdular ki, axırda hər üçünün ürəyi gedib yıxıldılar, onları faytona qoyub evlərinə apardılar [2, s.183].

Tamaşaçı qismində verilən Baqqal Kərim, Çaqqal Rəhim, Saqqal Səlim sanki xalq danışığı dilində ləqəblərlə (ayamalarla) səslənən şəxs adlarının (həm də mənfi tiplərin) bədii əsərə gətirilməsidir. Şəxs-surət adlarının (antropoimlərin) bədii mətnlərdə bu cür ləqəblərlə verilməsi mənfi tip amacını yaradırsa, digər tərəfdən mühüm üslubi mövqə nümayiş etdirir. Baqqal Kərim, Çaqqal Rəhim, Saqqal Səlim ifadələrində fonetik-üslubi ifadə vasitələrindən biri kimi assonas yaradılmışdır. Daha çox şeir dili baxımından xarakterik olan ritm və ahəngdarlıq yaradan assonans və alliterasiyalar bu ifadələrdə açıq-aşkar görünür: “Ə”-nin assonansı Kərim, Rəhim, Səlim şəxs adlarında öz əksini tapmışdır. Bundan əlavə, üç “aqqal” ahəngdarlığını “b”, “ç”, və “s” samit səsləri fərqləndirməklə tamamlayır. Əlavə ad kateqoriyasına daxil olan Baqqal, Çaqqal, Saqqal ləqəblərini üç şəxsin xarakterik simasını müəyyənləşdirən, həm də xalq danışığı dilinə məxsus qafiyələnmə-ritm yaratma sisteminə uyğun şəkildə seçilən sözlərdir. Baqqal “ərzaq malları satan dükənçi” mənasından işlədilən sözdür. Çaqqal “əsasən cəmdəklə qidalanan itkimilər ailəsindən vəhşi heyvandır” [5, IV c., s.409]. Kişilərin üzündə və alt çənəsinin üstündə bitən tüklər saqqal adlanır [5, IV c., s.9]. Bu sözlər, yəni baqqal, çaqqal, saqqal sözləri şeir kimi səslənir, hekayənin ümumi ruhunda özünəməxsusluğu ilə səciyyələnir. Beləliklə, yazıçı baqqal, çaqqal, saqqal sözləri vasitəsilə təşbeh-objektlər yaradaraq mənasız-məzmunuz operettaya ictimai münasibətin səviyyəsini göstərir. Ümumiyyətlə, şəxs adlarına edilən əlavə ad kateqoriyası kimi ləqəblər (ayamalar) satirik əsərlərin ümumi məzmununu tamamlayır, komik vəziyyəti gücləndirməyə xidmət edir.

Bir cəhəti də qeyd etmək yerinə düşər ki, əsas ad kateqoriyasına daxil olan Kərim, Rəhim, Səlim adlarının sonunda işlənmiş “im” həmin adamları səslənmə və xarakter baxımından həm ya-

xınlaşdırır, həm də bizim cəmiyyətimizdə advermə sistemindəki qafiyələnmə prinsipini xatırladır. Bədii əsərlərdəki mənfi şəxs-surət adları (mənfi tip adları) təsvir olunan sifətləri ilə satira obyektini kimi təqdim olunur, oxucuda onlara qarşı nifrət hissi yaradır. Çünki satirik əsərlərin əsas funksiyası məhz oxucularda mənfi tiplərə qarşı qəzəb yaratmaq, yumoristik əsərlərdə isə gülüş doğurmaqdır.

Artıq bəlli olduğu kimi, “Tənqid” hekayəsindəki qeyri-real (uydurma) adları yazıçı özü yaratmışdır. Lakin bu adları Ə.Haqverdiyev uğurlu üslubi məqamda, elə həyatı reallıqlarla yaratmışdır ki, oxucu onların həyatda olduqlarına qətiyyənlə şübhə etmir; daha doğrusu, real həyat hadisələrində iştirak edən canlı insanlar sadəcə uydurulmuş şəxs-surət adları ilə əvəzlənmişdir ki, bu da yazıçının bədii priyomu kimi qəbul edilir. Hadisələr real həyatın özündən alındığından, sanki bu hadisələri bədii əsərlərə yazıçının yaşadığı mühitin özü diqtə edir. Əsərdə təsvir olunan surətlər isə, istər real, istərsə də qeyri-real şəxs adları olsun, bunlar həyatdakı elə adamlardır ki, oxucular onları gündəlik həyatlarında görür, tanıyır, yaxşılıqlarına rəğbət bəsləyir, pislərinə nifrət edirlər. Yazıçı məhz öz yanaşma tərzindən asılı olaraq, yaxud tənqidi-realist mövqeyinə uyğun şəkildə həmin adamları bədii ədəbiyyata, öz əsərlərinə gətirməklə xüsusi məqsəd güdür, öz mütərəqqi arzularının (deyərk ki, maarifçilik ideyalarının) təbliğinə xidmət etmiş olur. Ədəbiyyatşünaslıqda dəfələrlə qeyd olunduğu kimi, həmin surət-şəxs adlarının timsalında satiriklər, tənqidi-realistlər cəhalət, avamlıq, ictimai naqisliyi, mənəviyyatsızlıq, məişət pozğunluğu və s. bu kimi neqativ cəhətləri ifşa edir, bu yolla cəmiyyətin saflaşması uğrunda mübarizə aparır və bunu bədii ədəbiyyatın müqəddəs vəzifəsi sayırdılar.

Mühərrir Mirzə Mahmud “Tənqid” hekayəsində hadisələrin mərkəzində dayanan yeganə real şəxs-surət adıdır. Bu addakı mühərrir sözü ərəbmənşəlidir; “yazan yazıçı, məqalələr yazan” [4, s.449], indiki anlamda jurnalist mənasındadır. Ərəb dilindəki “məhmud” sözündən alınan Mahmud şəxs adının semantikasındakı “təriflənmiş, şöhrətlənmiş (“yaxud” şöhrətləndirilmiş), tanınmış” [4, s.377] mənalarını verən apeyativ (ümumi) söz dayanır.

Bədii üslubda surət-şəxs adlarının özünəməxsus yeri vardır. Əsas funksiyası fərqləndirməyə, fərdiləşdirməyə xidmət edən şəxs adları ədəbi dilin bədii üslubunda emosionallıq, ekspressivlik yaratma keyfiyyətinə də malik ola bilər. Hekayələrindəki surət adlarının seçilməsinə diqqətlə yanaşan Ə.Haqverdiyev antroponimləri əsərin ideyası, hadisələrin dinamik inkişaf xətti, həm də obrazların mənəvi və zahiri xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirmişdir. Hekayədə iştirak edən, istər real, istərsə də qeyri-real (uydurma) şəxs və soyadları (mühərrir Mirzə Mahmud, Cibgir Xərguşov, Qudurğanov, Suraxanski, Çulquduzov, Baqqal Kərim, Çaqqal Rəhim, Saqqal Səlim) aktiv (fəal) antroponimlərdir. Müəllifin (yazıçının) dilindən deyilən: “İftira” qəzetinin müdiri öz kabinetində “İqbal”ın nömrəsini qabağına qoyub oxuyurdu” və arvad rolunu ifa edən Suraxanskinin dilindən söylənən: “Hansı məşhur xanəndə, Qaryağdı oğlundan başlamış, mənim kimi zəngülə vura bilər?” cümlələrindəki “qəzet müdiri” və Qaryağdı oğlu qeyri-fəal (passiv) antroponimlər kimi qəbul edilir. Hadisələrin gedişində fəal iştirak etmədiyindən yazıçı “qəzet müdiri” ifadəsi ilə kifayətlənmiş, onu ayrıca şəxs adıyla adlandırmağa ehtiyac duymamışdır. Qeyri-fəal (passiv) antroponimlərin də hekayənin onomastik sistemində öz yerinin, vəzifəsinin və əsərin ideya-süjet istiqamətində öz funksiyası olduğunu görmək olur. Surətlərin dilində işlənən, yada salınan qeyri-fəal (passiv) antroponimlərdən biri də, yuxarıdakı misaldan göründüyü kimi, Qaryağdı oğludur. Bəlli olduğu kimi, Qaryağdı oğlu “Azərbaycan xanəndəlik sənətinin ən görkəmli nümayəndəsi, Azərbaycan SSR Xalq artisti Cabbar Məşədi İsmayıl oğlunun (1861-1944) təxəllüsüdür” [6, s.387].

Yazıçı surətin (Suraxanskinin) dilində Qaryağdı oğlunu xatırlatmaqla arvad rolunun ifaçısı Suraxanski kimi lovğa, istedadsız, özündən razı bir tipi öz dili ilə ifşa edir. Öz dili ilə özünü ifşa etmək, üslubi keyfiyyət kəsb edən bu növ tənqid satirik yazıçıların, o baxımından Ə.Haqverdiyevin ədəbi-bədii priyomudur. Özünü görkəmli xanəndədən üstün tutmaq mənəviyyatsız, həyatda məsləki, əqidəsi bəlli olmayan, yalnız cibini düşünən lovğa Suraxanski kimi adamlara xas əlamətdir. Onun lovğalıq oxucuda kinayədən başqa bir hiss yaratmır.

Nəticə / Conclusion

Ə.Haqqverdiyevin yaratdığı qeyri-real (uydurma) adların arxasında real, həyatı insanlar dayandır. Belə adlar yazıçının həyatda müşahidə etdiyi adamlara ünvanladığı adlardır və belə antroponimlər hər bir surətin əməlinə, xarakterinə məharətlə uyğunlaşdırılmışdır. Uydurma adlar, əlbəttə, yazıçının satirik priyomudur. Belə priyom, yaxud üsul ifşaedici mahiyyət daşıyır, həm də oxucuda komizmi gücləndirir, adların özü gülüş yaradır.

Bədii əsərlərdə qeyri-real (uydurma) ad yaratmaq ustalığını təkcə Ə.Haqqverdiyevlə məhdudlaşdırmaq ədalətsiz mövqe olardı. Qeyri-real adların bədii ədəbiyyata gətirilməsi tənqidi-realistlərin bütövlükdə yaradıcılığına xas əsas əlamət kimi qəbul edilməsi heç vaxt diqqətdən kənar qalmır.

Ədəbiyyat / References

1. Qarayev Y. Realizm: Sənət və həqiqət. Bakı: Elm, 1980.
2. Haqqverdiyev Ə. Uca dağ başında... Seçilmiş əsərləri. Bakı: Kitab Klubu, 2016.
3. Azərbaycanca-rusca, Rusca-Azərbaycanca müasir lüğət. II nəşr. Bakı: Araz, 2014.
4. Ərəb və fars sözləri lüğəti. Bakı: Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, 1967.
5. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Bakı: Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, I c, 1966, II c. Bakı: Elm, 1980, III c. Bakı: Elm, 1983, IV c. Bakı: Elm, 1987.
6. ASE, X c. Bakı: ASE-nin Baş Redaksiyası, 1987.
7. Azərbaycan toponimləri. Ensiklopedik lüğət. Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası NP Birliyi, 1999.
8. İslam: Qısa məlumat kitabı (Redaktoru: prof. V.M.Məmmədəliyev). Bakı: Azərnəşr, 1985.
9. Nəzərova A. Fəlsəfə terminlərinin izahlı lüğəti. Bakı: Elm və təhsil, 2014.
10. Süleymanlı M. Şeytan (povest) / Köç. Bakı: Yazıçı, 1984.

Семантика и стилевые особенности собственных имен нереальных (вымышленных) образов в художественной литературе (на основе рассказов А.Ахвердиева)

Акиф Иманлы

Доктор филологических наук

Института литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: akifimanli48@gmail.com

Резюме. В статье дается краткая информация о литературных направлениях. Автор в обобщенной форме касается темы творчества А.Ахвердиева, указывая на то, что оно относилось к критическо-реалистическому направлению. Утверждается, что собственные имена персонажей его рассказов могут быть разделены на две группы: реальные и нереальные. Помимо того, представлено подробное объяснение семантики и стилистических особенностей имен нереальных (вымышленных) героев, таких как Джибгир Харгушов, Гудурганов, Сураханский, Чулгудузов и т.д.

Ключевые слова: критика, попрошайка, активный, пассивный, Харгушов, Гудурганов, Сураханский, Чулгудузов, бакалейщик, шакал, борода, Керим, Рагим, Салим, семантика, стиль